

Papp Endre

## Kedves András! Kedves Gazsi!

Barátság és szövetség életre-halálra. Görömbei András és Nagy Gáspár levelezése 1974–1992<sup>1</sup>

Pontosan határozta meg a Görömbei András (1945–2013) és Nagy Gáspár (1949–2007) közel két évtizedes levelezését közreadó könyv történeti értékét a szerkesztő, Petrik Béla: a leveleken keresztül bepillantunk „a Kádár-rendszer irodalmi-politikai és eszmei mindennapjaiba, a politikai hatalom machinációjába, az irodalmi élet, az írószövetség és a folyóiratok szerkesztőségeinek napi mozgásaiba”. Ugyancsak eligazító a szerkesztésben segítséget nyújtó Márkus Béla meghatározása: kordokumentumot vehet kezébe az olvasó, az irodalomtörténetész és a költő párbeszédének irodalmi utalásai, közéleti vonatkozásai „lényegesek és lényeglátóak”, s a rendszerváltáshoz tartoznak mind társadalompolitikai, mind morális értelemben. A nagy és alapos munkát végző szerkesztő fel is sorolja azokat a támpontokat, amelyek segítenek megérteni a kiváló irodalmárok életművéhez kötődő történelmi tapasztalatot, így a szembesülést a kádári rendszer szellemi-emberi kilátástalanságával, az ún. „nemzeti sorskérdések” felkarolását részükről, a nemzeti-keresztény értékrend vállalását és képviselését, a kommunista rendszer elutasítását és megvetését, a szelleme függetlenségre törekvést, a lelki integritást, az igazságkereső küzdelmet a hatalmi elnyomással szemben.

Valóban megsüvegezendő Petrik Béla munkája, nemcsak a levelek összegyűjtésében és rendszerezésében, hanem a magyarázó jegyzetek elkészítésében is. Nemcsak a filológust illeti elismerés a teljesítményét vizsgálva, hanem a történetészt is: kísérszövegeiben szinte összefüggő történetét rajzolja fel a hetvenes és nyolcvanas évek magyar irodalmi élete fontos ügyeinek, emlékezetes eseményeinek, összefüggéseinek. A levelező barátok ezekre reagáltak akkoriban, erről számoltak be, adták azok konklúzióját vagy éppen érzelmi reakcióját. Ekképpen egybeolvasva a leveleket és a jegyzeteket, válik a kötet kordokumentummá. Semmit nem vonnak le a szerkesztői érdemekből az elvétve előforduló hibák. Minden elismerés mellett ki kell fejezni a csodálkozást például, hogy miként kerülhetett a *Bevezetés*ben a költő szülőfaluja, Bérbaltavár Zala megyébe... S az

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

1 Összeállította és a jegyzeteket írta: Petrik Béla. Nap Kiadó, 2024.

sem állja meg a helyét – ahogyan a 228. levél kapcsán írja a könyv szerkesztője –, hogy Nagy Gáspár haláláig meghatározó szerkesztője maradt a *Hitel* folyóiratnak (2004 márciusától távozott a laptól az akkor induló Katolikus Rádióhoz), s Görömbei András sem volt haláláig főszerkesztő-helyettes, betegsége folytán, élete vége felé „csak” főmunkatársként volt tagja a szerkesztőségnek. Végül még egy kifogás: a kötet címválasztása – *Barátság és szövetség életre-halálra* – zavaróan patetikusra sikeredett...

Mik voltak azok az „ügyek”, amelyek összehozták a két hasonló értékrendet és erkölcsi magatartást hordozó fiatalembert, hogy „szövetségessé” váljanak a kor és a rendszer akadályozó, elnyomó szisztémájával szemben? Kezdetben afféle apróságok: kéziratok sorsa, megjelenésekről való kérdések és értesítések, könyvek fölötti kommentárok, szerzők felemlítése, konferenciák, találkozók problémái – irodalmi gondok. Nevesítve, válogatva, ide tartozott például a határon túli magyar írók meghívása magyarországi rendezvényre, az Ady-centenárium körüli bonyodalmak kapcsán, vagy Nagy Gáspár harmadik verseskötvének címadása miatti huzavona a kiadóval, továbbá a költő kilépése a FIJAK (Fiatal Írók József Attila Köre) vezetőségéből. Indoklása: „Értelmét egy fikarcnyit sem látom, ha az írószövetség nagycsoportos bölcsődéje, óvodája vagyunk. Jogkör=0!” Folytatva a felsorolást, említhető a debreceni *Alföld* című folyóirat – a hatalmi elvárásoknak talán túlságosan is megfelelni akaró – szerkesztői gyakorlata miatti indulatok. Görömbei András szarkasztikus ítélete szerint „mi túlnyaljuk a normát”. Kormos István és Nagy László 1977-es, illetve 1978-as halála tragikus momentum volt az életükben. Nagy Gáspár írta: „Nagy László halála óta egyszerűen béna vagyok. Hozzá és Kormoshoz tartoztam igazán. S most már senki sincs szinte.” A költő szerkesztői munkája is rendszeres bosszúsággal járt a Móra Kiadóban: „Ne tudom, hogy meddig bírom. Sorolni lehetne a napi örültségeket” – jelezte közérzetét barátjának. A nyolcvanas évek írószövetségi ügyei az ott pár évig titkárként dolgozó költő egész egzisztenciáját befolyásolták, ahogyan az *Öröknyár, elmúltam kilencéves*, illetve *A fiú naplójából* című elhíresült, Nagy Imre rehabilitációját és a kádári árulást tematizáló ún. „rendszer váltó” versei kiváltotta politikai vihar nemkülönben. Görömbei kifejezte szolidaritását és féltését: „Aggódok miattad, félek, hogy idegileg, s abból következően másképp is megvisel a sok szemétség”; „Te erkölcsileg-művészileg ebből az ügyből csak emelt fővel tudsz kikerülni”. Kisebb horderejű eset is kiválthatta azonban felháborodását. Ilyen volt az 1985-ös Nagy László-tanácskozás. Beszámolója szerint: „nagy azonban a döbbenetem a többiekkel illetően: a Kilencek, Hetek például már ennyire sínre lökték-itták magukat? [...] a tisztelt és züllött írók a tanácskozás idején kint isznak Nagy László nevében? Mi lett volna a Kilencekből Kiss Feri és Nagy László nélkül? S Nagy Lászlóról nincs egy gondolatuk, érzésük?” Feltűnik, a sokaságból kiemelkedően, Csoóri Sándor, Sütő András, Kányádi Sándor neve – elismerően és támogatólag. Pozitívumként megemlíthető a nyolcvanas évek végére eső nyugati útjaik, Franciaországba és az USA-ba, valamint a nyugati magyar emigráns irodalommal való közelebbi

ismeretség lehetősége, vagy a *Tiszatáj* leváltott szerkesztőségének visszahelyezése. Az irodalomtörténész konklúziója: „a teljes szellemi élet nyílt szembenállást jelentett be a hatalomnak ebben az ügyben”; „egy ügy legalább, amiben talán kemény ellenállásunk, örökös dohogásunk is jelentett valamicskét”.

A rendszerváltozást közvetlenül megelőző években az Írószövetség helyzete és választmányának, elnökségének taktikázása, ellentmondásos tevékenysége is visszatérő bajuk. Helyzetjelentés Nagy Gáspártól a ki- és visszalépési hullám idejéről: „a választmányi gyűlésekről én mindig úgy jövök haza, mint egy vert sereg sebesült katonája. Rettenetes! Ahogy ez a Cseres manipulál bennünket, az már felháborító.” (Ti. Cseres Tibor akkor az Írószövetség elnöke volt.) Görömbei András replikája látva a közönyt: „Elképesztően rossz véleményem van a Választmányról”. A rendszerváltozás felbolydulása és izgalma természetesen őket is megérintette. Az akkor Helsinkiben vendégprofesszorkodó tudós ezt írta 1989 őszén haza: „nagy szorongással, de még nagyobb örömmel, megelégedéssel nézzük az otthoni változásokat”. Felrázó eset volt Csoóri Sándor *Nappali hold* című esszéje körüli botrány 1990-ben. Görömbei a távolból: „Azt gondolom róla, hogy egy olyan problémakörbe nyúlt bele őszintén, amelyiket tisztázni kell, mert sajnos, Sanyinak a lényegét illetően igaza van.” Borúlátó a költő az MDF kapcsán, 1990 végén: „csőd a köbön!!!” Az irodalomtörténész rezonanciája a mozgalomból alakult pártról: „belekerült a politikai csatározásokba, az pedig nem embereknek való”. Még a taxisblokádra is jut figyelem: „gazember bandának gondolom őket” – mérlegel Görömbei. S magától értetődően szóba került közöttük a *Hitel* című kéthetilap majd folyóirat küldetése és sorsa is, ahol 1992-től szerkesztőtársak voltak. Sok szó esik továbbá a sorjázó évek Bethlen Gábor-díjasairól, hiszen a Bethlen Gábor Alapítvány 1985-ös engedélyeztetése nagy fegyvertény volt mind a hazai, nemzeti érzelmű, függetlenségre törő értelmiség, mind a határon túli magyarságra irányuló figyelem okán.

Feltűnő ugyanakkor, mi több különös és érthetetlen, hogy szó sem esik a korszak olyan meghatározó eseményeiről, mint például az első és második lakiszeleki találkozóról, az MDF megalakulásáról, Nagy Imre és mártírtársainak újratemetéséről, Sütő András brutális marosvásárhelyi megveréséről. Talán kallódnak még – az 1976-os év hiányzóihoz hasonlóan – valahol levelek...

Az eseménytörténet szimbolikus – szellemi, erkölcsi – jelentéseit keresve, a szerkesztői értelmezéshez felzárkózva kijelenthető, hogy a barátok párbeszéde megadja a diktatórikus kor általános közállapotainak summáját is. „De hát nálunk [az *Alföldnél* – P. E.] a zűrök után [Gál Sándor verse, valamint Görömbei Nádas Péterrel készített és letiltott beszélgetése miatt – P. E.] olyan félelem van, hogy meg lehet rohadni” – üzeni 1977-ből a folyóirat fiatal munkatára Debrecenből, majd hozzáfűzi: „Mióta az eszem tudom, ebben a rohadt országban még semmit sem sikerült végigcsinálni.” A kiadói gyávaság a költőnek is visszatérő élménye, ahogyan az is, hogy elnyomottnak látta a helyzetét. A hivatalosan nem, a gyakorlatban nagyon is létező cenzúra mindkettőjüket elérte. Nagy Gáspár így lamentált azután, hogy a nyolcvanéves Illyés Gyulát köszöntő versét kivették

a *Tiszatáj*ból: „Igen kutyául érzem magam, annyi szemétséget lát az ember, tulajdonképpen rájön, hogy tehetetlen – még a szavakban is, ahol azt hitte: legalább ott kvázi-szabadság [sic!] van. Ott sincs. Hát még a napi, konkrét gyakorlatban. Én eldöntöttem: nincs miért és kitől félnem.” Meglehető, párhuzamosan mégis élt benne a remény az értelmes és tisztességes magatartás és cselekvés lehetősége iránt, hiszen 1982-ben az Írószövetség titkárává választották, s akkor azt írta: „abban bízok, hogy a becsületesség és igazságérzet fegyver lehet még”. Még akkor is, ha egy évvel korábban kénytelen volt átélni, hogy a JAK működését felfüggesztették, aminek igazi drámáját Görömbei András világitja meg: „az egészben azt tartom leginkább undorítósnak, hogy ezt nyilvánosan és formában »írók« tették írókkal”. Gáspár versének sorsa, továbbá a *Tiszatáj* és a *Mozgó Világ* körüli ügyek miatt az irodalom igazi karakterének ellentmondó „elképesztő terrortól” szólt, s az „irányított gondolkodók” divatjának visszatérte miatt aggodott.

Ami lényeges, hogy nem csupán hatalmi-ideológiai drilla érzékelték, hanem közvetlen környezetük, azaz az íróársadalom megalkuvásának, gyávaságának változatos megnyilvánulásai, majd a politikai rendszer változásakor hirtelen megbátorodásokkal, metamorfózisokkal és nem teljesen szeplőtelen karriertörekvésekkel is szembesülniük kellett. Ez utóbbiakkal kapcsolatban talán még türelmetlenebbek voltak. Sorolni lehet a keserű megállapításait, felhorkanásait: „fantasztikusan hülye ez a Lengyel Balázs” (G. A.); Nagy Gáspár nagyvonalúan azt írta, nem haragszik, amikor Aczél Géza, az *Alföld* szerkesztője visszadobta, nem közölte az *Öröknyár, elmúltam 9 éves* című verset...; Cseres szenilis (G. A.); a vers *Új Forrás*-beli megjelenése után „Hubay [Miklós, az Írószövetség elnöke – P. E.] példa nélküli gyávasággal viselkedett” (N. G.); értetlenkedés Annus József MSZP-képviselő-jelöltsége miatt; rosszallás Pálffy G. István politikai helyezkedése miatt: „Ő valahogy mániákusan szeret felül lenni, egyáltalán nem tud veszíteni, inkább szennyeződik” (G. A.); a hirtelen a politikai élet középpontjába került Csengey Dénes megítélése: „igen eszes embernek ismertük meg, de roppant sok fenntartásunk van vele szemben emberileg, erkölcsileg is” (G. A.); Görömbei Erdélyben divatos Sütő- és Kányádi-ellenességet vett észre („ésszel nem tudom követni!!!”); „szánalmas, ha nézem a szélkakasok forgását” (N. G.) és így tovább...

Valójában, úgy tűnik föl, nem a politikai elnyomás kényszerű elviselése a legfájdalmasabb számukra, hiszen azzal erkölcsi tőkét gyűjtve dacolni lehetett, hanem a gyökeres, az élet egészét érintő változás lehetőségének illúzióként való lelepleződése, melynek oka nem a történelmi fátum, hanem sokak emberi alkalmatlanságának és gyengeségének következménye volt. Hiszen joggal írhatta a költő 1986-ban – meghurcoltatása közepette –, hogy „nem az én országom, s valóban nem vagyok, vagyunk itthon”, s azt, hogy úgy érzem, hogy eltökélt ösztűz megy ránk, amelyet normálisan nem lehet elviselni”, ha a szembenállás etikai többlete segítette állni a támadásokat, s az országgal szembe lehetett állítani a szellemi-erkölcsi hazát a „magasban”. Az irodalomtörténész ugyanakkor már

pontosan érzékelt az a morális és mentalitásbeli drámát, amely majd 1990 után vált nyilvánvalóvá. De már a nyolcvanas években az a tapasztalata, hogy „az a legrettenetesebb az egészben, hogy »mindent lehet«, hogy mindent meg lehet csinálni, hiszen az emberekből teljesen kiölték a politizáló készséget, kiölték a közéleti érdeklődést, az anyagi érvényesülésen kívül talán mindent”. Ezért csak első látásra lehet meglepő talán, ha 1990 őszének hangulata meglehetősen ambivalensen idéződik fel a barátok leveleiből. Nagy Gáspár: „(Sajnos a gondolatok is kuszáltak, tépettek, zavartak.) Reprezentálva a magyar időt, az idegbajt, az üldözöttséget, a hajszoltságot.” Görömbei András: „Jó lenne igazán örülni az új világnak, s mégis, tele vagyunk görccsel, szorongással, jövőféltéssel, s nem is ok nélkül.” A politikai felület kavargott, a társadalmi mély lényegileg változatlan maradt.

A tovább élő torzulások megtestesítője például a népi-urbánus szembenállás személyes érdekelvekből fakadó prolongálása. Görömbei András mindenekelőtt nagymonográfiájának hőse, Nagy László megítélése kapcsán szembesült ezzel. Kihagyták például a róla szóló írását az *Újhold Évkönyvből*. Megdöbbenette, hogy erkölcsi alapon volt a halott költő nemkívánatos a szerkesztők számára. Reakciója: „Így borzasztó nehéz összefogni, felülemelkedni stb. Mert nincs más, mint elkülönülni.” Sőt, a „nagy átrendeződés idején” ugyanaz a benyomása, mint volt évekig: a hasonszőrűekkel egyetemben – akik emberi léptéket, nemzeti identitást és erkölcsi igényességet képviselnek – ki vannak rekesztve az irodalmi sodrásból. A tanárok nemzedékeit nemzeti szemléletre nevelő egyetemi oktató öntudatosan utasítja vissza azokat a „megrovásokat”, amelyek külföldre való elmeneküléssel vádolják a rendszerváltó években, illetve biztosítja nagyrabecsüléséről barátját: „Én pedig úgy érzem, a magam területén – különösen az óráimon – megtettem az utóbbi húsz évben mindazt, amire az én körülményeim között lehetőségem és szerény képességem módot adott. Most ugyanazt akarom folytatni, amit eddig tettem. Nincs ambícióm többre, másra, főként nincs politikára. [...] Te többet tettél, mint bárki más, de azt hiszem, annál több azon a vonalon már nem nagyon képzelhető el. Túlkiabálni a kiabálókat mi nem fogjuk.” Mi más ez, mint az értelmiségi becsület és büszkeség megnyilvánulása? Üzenete időtálló: „Ma sem tehetünk mást, törekednünk kell az emberi nagyságra, erkölcsi szigorra, kemény magatartásra.” Intése ércnél maradandóbb: „az alkotó embert alkotásai mérik”.

A személyes nexus a közös értékrend és világlátás talaján áll mindenekelőtt, s a kölcsönös szimpátiának, a „szövetségnek” a személyes integritás és szellemi-cselekvési autonómiához való ragaszkodás ugyancsak sine qua nonja. A társra találás élménye mellett megnyugtató lehetett a kibeszélés lehetősége. Egy esztétikai megközelítés számára nyomasztó a levelek atmoszférája. Folytonos az „idegbajos helyzet”, sok a „szemét dolog”, a „nagy piszokság”, az „ocsmányság”, a levélírókat „eszi a méreg”, gutaütés fenyeget, veszekedések idéződnek fel, felháborodást indulatossá méltatlankodás követ. Dohogás, mormogás, dűnnyögés, bosszankodás, panaszkodás, kritika a dialógus domináns hangja. Milyen volt

ezek szerint a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarország a saját útját követni akaró, a sorból kilógó, nonkonformista értelmiség számára? Rossz hangulatú! Dacára ennek a gondok háttérben értesülni lehet a gyermekáldás formájában beköszönő családi gyarapodásról, az építkezésekről, nyaralásokról, borozásokkal kísért baráti eszmecserékről, a szociális lét megtartó hálójáról. S volt olyan katartikus eset is, amely 1985 márciusában történt, a Nagy Gáspár sorsáról döntő választmányi ülésen. Erről Görömbei András megindultan szolt: „Amikor a szöveged olvastad, azzal küzdöttem, hogy nehogyl elbőgjem magam. Egyértelmű, kemény és gyönyörű tiszta beszéd volt.” A méltóság megőrzése és az elvekbe kapaszkodó élet végső igazságába plántált hit visszhangzik negyvenéves mondatából: „Akármil történik most, meggyőződéseml, hogy lesz még idő, amikor a magyar írók, a magyar társadalom becsületének hivatkozási alapja lesz megkövezett versed.” Ahogyan az emelkedettségről árulkodik Nagy Gáspár szívbéli vallomása a *Kibiztosított beszéd* című könyvének kritikusaéhoz: „Te tudsz – rólam is – legtöbbet, s azt vállalod is. Kedves Testvér! – még egyszer köszönöm!”

„Lehet, hogy én egy naiv gyermek vagyok” – így medítál a fiatal Nagy Gáspár, majd pár év után már akképpen látja magát, hogy „nap mint nap érzékenyebb leszek, és sajnos indulatos is”. Nevezhető ez akár személyiségfejlődésnek, amely a nyílt konfrontációig is eljut. „Nemcsak” a versekről van itt szó, hanem például arról, hogy 1985-ben a következőről számol be barátjának: „lemondtam arról, hogy [...] felkerüljek a József Attila-díjasok listájára [...] fölöslegesen nem kell szítani a tüzet. Más kérdés: hogy ettől a kultúrpolitikától különben sem fogadnám el a díjat”. A válasz Debrecenből: „Nagyon bánt, hogy nem tudok semmit segíteni, csak forrok itt keserűségemben, tehetetlenül.” Márpedig a kezdetektől „nagy reménységgel” nézte a poéta pályáját, s benne bízott leginkább, az etikus, nemzeti, közösségi irányú költészet megújításában vélte felfedezni a szerepét. Élethelyzetüket szorosán egymáshoz kapcsolódónak látta: „nem is lehet bízunk eleven szellemi közösségben, erőben és erkölcsben, hanem csak kizárólag magunkban”. A költő felelete: „Valóban: kegyetlenül magunkra maradtunk, a csapat széteszlott, elgyávult.” Később, látva a „szétzüllött irodalmi közéletet”, ahol politikai szempontok szerint alakult egy-egy szerveződés, ízlés vagy lap, rövid, frappáns ítéletet formált: „Szörnyű.” A levelek üzenete a mának is szolt: a legendásító nosztalgiával szemben nem szervezeti vagy közösségi szabadságtörekvésekről és történelmi szerepről kellene beszélni az alkotmányos és politikai rendszerváltozáshoz vezető út kapcsán, majd azt követően a „békebeli kannibálok” évadjának beköszöntével, hanem inkább egyéni tettekről és helytállásról, legalábbis az irodalmi életre tekintettel. Arról a múlhatatlan típusról – ahogyan azt Nagy Gáspár kifejezte –, aki „szűknek érzi a reál szabott ruhát, és nem akar megfulladni”. Arról, aki a következő mondattal zárja privát levelét: „De ha fölbontják, és én ilyenre gondolok, meg tapasztalásom is – a tiszteletlen SZERV tehet egy szívességet...!”

„Kullog utánad a történelem” – írta András Gáspárnak 1989-ben. Kullogunk utánuk példát keresve 2025-ben...